

VIATGE

a Rwanda desde Burundi

VIATGE A RWANDA (1979)

Vaig fer un viatge a Rwanda, el mes de gener de l'any 1979. Aleshores ja era un “veterà” en el Burundi, si és que es pugui parlar amb aquests termes referint-se a la meua permanència de quasi cinc anys en aquest país situat podríem dir al **cor** de l'Àfrica negra. Sia per la seua situació i també per la seua estructura geogràfica (si miram el mapa del Burundi sembla que té forma de cor. De fet una publicació que preparaven els Pares Blancs es titulava **Au coeur de l'Afrique** (al cor de l'Àfrica). Bé, doncs Rwanda estava situada just al Nord del Burundi, abds països estan en plena zona tropical, més encara, molt aprop de la línia convencional que es nomena **l'Equador**. De fet, tan a Rwanda com a Burundi, el dia dura el mateix que la nit: dotze hores de sol i dotze de fosca, durant tot l'any; tan sols una petita variació, entre deu i quinze minuts que es notava pel mes de gener, el temps més bo de l'any, quan el sol es ponía aquests minuts més tard i el dia era una mica més llarg...

Pel que havia après Rwanda i Burundi eren, podríem dir dos països **bessons**. Així els trobaren els europeus quan hi arribaren allà pel segle XIX. La mateixa estructura demogràfica: més o manco la mateixa quantitat d'habitants, uns quatre

milions i escaix a cada un, la mateixa llengua: entre el **kinyarwanda i el kirundi**, es poden trobar diferències com en el parlar entre els pobles de Mallorca (exemple); **dues races o ètnies: tutsi i hutu**, en idèntiques proporcions, 18 i 80 %, i uns pocs **pigmeus**.(no arribaven a l'u per cent) i endemés no eren considerats persones, vivien quasi com a animalets, dedicant-se a treballar l'argila: totes les olles i altres utensilis de fang cuit que emprava la gent eren fetes pels pigmeus. Era més que un tòpic l'afirmació comú:: **Mu Burundi hari abantu n'abatwa** (A Burundi hi ha persones i pigmeus). Burundi i Rwanda tenien els mateixos costums i les mateixes estructures socials: Els tutsi eren ramaders, tenien vaques, i els hutu cultivaven, agricultors si es pot dir als que es limiten a sembrar i coir. (Com que el clima era bo, no feia fred i plovia dues temporades a l'any, feien tres collites de mongetes. Moniatos, sempre n'hi havia) Els tutsi es sentien superiors i en certa manera ho eren i això era acceptat pels hutu. Tenien un **mwami** (un rei), del qual eren “totes les vaques del país”, la qual cosa vol dir que tot era del rei. El rei no podia morir... Si es preveia que se li acostava la fi, nomenava el successor i ell es retirava a acabar els dies al bosc.

Es pot dir que si els europeus trobaren per a totes les regions de l'Àfrica negra, de la qual sorgiren els països africans actuals, moltes persones que vivien en **tribus**, a Rwanda i Burundi trobaren **dos regnes**, cinc milions de persones unides per una mateixa llengua, uns mateixos usos i costums i un rei.

Es pensa, perquè no es pot demostrar :(no hi ha res escrit, els negres havien après de parlar molt, al manco a Rwanda i Burundi, una llengua molt rica i complicada, però no havien descobert cap tipus d'escriptura ni construït cap tipus de “monument”, (els habitatges les feien amb fang i herba, la qual cosa no es mantent). Es pensa, doncs que el fet de que existissin aquests **dos regnes “bessons”** podia esser degut que abans era un sol regne i que en un moment determinat dos fills del Rei es disputaren la herència...

Podem dir que els actuals països africans de l'Àfrica Equatorial els formaren els europeus colotnizadors. Rwanda i Burundi no, ja estaven constituïts en dos regnes.

Quan els colonitzadors deixaren aquests països i donaren la **Independència**, es produí a Rwanda i Burundi un canvi bastant important. Els Belgues prepararen una Monarquia parlamentària, però el resultat fou que sorgiren dues **Repúbliques**. A Burundi agafaren el “poder” els tutsi, i crearen una contradicció: **una República militar**, on té el poder la minoria. A Rwanda, en canvi, diuen que hi tingué molt a veure

la influència d'un tal Perraudin, pare blanc belgue, Bisbe de Rwanda, agafaren el poder els hutu, o sia , la majoria . Podia dir-se més veritablement una República. La situació fou molt distinta a Burundi i a Rwanda.

Convé dir que els blancs, missioners i colonitzadors, havien dit i predicat que no hi havia diferència entre les dues , diríem més bé, **ètnies** que races, però això només s'ho cregueren els hutu “evoluées”,(vol dir que havien estudiat), però no els tutsi.

A Rwanda, on manaven els hutu, molts tutsi que es sentien “marginats” emigraren al Sud d'Uganda, i allà sense presses, manera molt tutsi de fer les coses anaven preparant la “reconquesta” del seu país, però això no es produïria fins l'any 1994. Ara parlam dels anys 1966-1979.

A Burundi, pel contrari, els hutu “evoluées” aspiraven a progressar dins el país, molts eren mestres d'Escola, soldats, i funcionaris. Això feia nosa als tutsi, que de tan en quan, des del “poder”, feien escabatxines. La més grossa havia tingut lloc al maig del **1972**. **Les évènements ya mvura** (l'arruixada), com deïem entre nosaltres.

Des d'el “poder” confeccionaren **llistes de rebelds** que enviaren secretament a les autoritats regionals perquè els assassinassin. I molts de hutu, (evoluées tots) anaven veient que els cercaven a caseua, els detenien i els mataven de formes **brutals**. N'hi va haver molts que moriren, però també bastants que pogueren fugir, la major part homes i es refugiaren sobretot a Rwanda, on manven els hutu.

Els missioners acusàvem als Bisbes, nadius tots alehores, de no haver estat prou valents per a protegir, al manco els seus capellans. Entre els que moriren hi hagué en **Michel Kayoya** , gran home, sacerdot i escriptor de dos llibres preciosos: **Sur les traces de mon père, i Entre deux mons**. Les monges **Beneterezia** i el Rector del Seminari, **Mns. Ruhuna** que més envant seria Arquebisbe, sí que saberen protegir els seus.

I ara vull contar una anècdota , bruta i xocant que passà al Comisari de Mutaho. Un dia anava amb la camioneta plena de detinguts hutu, entre ells una al.lota de bon veure, hutu i mestra. Ella provà de seduir-lo. Ell féu aturar el cotxe, baixaren amb l'al.lota i anaren darrera uns plataners. Ell es baixà els calçons i quan l'al.lota el veié així partí a córrer... i el pardal, travat amb els calçons baixos no la pogué agafar i així escapà ella de la mort.

Aquest Comisari , que fou el que acusà en M. Parets de fer política amb els hutu i el duqué a Judici, del qual en Miquel en sortí victoriós però expulsat de la Província de Gitega, i més envant tingué un enfrontament amb S.Salom que tingué que canviar de Parròquia per motius de seguretat, nomia **Barambona**, que en kirundi vol dir:”Me veuen bé”(còm podríem interpretar aquest nom...?), estava a Mutaho (La Commune) i nosaltres, quan passàvem per davant caseua amb el cotxe, sempre li dedicàvem aquesta cançó, amb la tonada d’aquella popular cançó catalana: **Adén, adéu, cara bonica...**

La nostra lletra, dedicada al Barambona deia així:

**Adén, Adén, cara de puta;
Quins collons més grossos tens,
més grossos tens...;
el que té cara de puta
és que ha mort molta de gent,
molta de gent...;
Ciudadans de la Comuna,
si no ho feis, ja ho faré jo,
ja ho faré jo...;
de matar aquest gran “verro”
que us fa tanta de por,
tanta de por...;**

PREPARATIUS DEL VIATGE

Vaig anar a Rwanda el mes de gener de 1979 i, ara encara, quan hi pens, em deman còm vaig gosar fer-lo i vaig esser capaç, tenint en compte que hi vaig anar totsol, és a dir sense cap company mallorquí ni europeu, sinó amb persones barundi que eren endemés **rutoke** (rutoke vol dir dels plataners, o sia persones que només estan avesades a anar per llurs colines, pels camins a peu, i a lo més, pels mercadets de Província i, si tan voleu, pels mercadets de la Capital.

Tot començà un dia que vingué a veure'm na Domitila, una al.lota bona nina que ajudava a la Parròquia i cantava amb el Coro, i me demanà si les podia acompanyar amb el cotxe a ella i sa mare a veure els seus germans i cunyades i nebots o néts, que vivien refugiats a Rwanda. Els seus germans havien fugit el 72. Eren mestres d'Escola i s'havien establert al país veïnat, tenien feina, s'havien casat i tenien descendència,

havien rebut noves per carta i sabien el nom del lloc on eren, no lluny de **Kigali**, la Capital.

Ho vaig pensar i li vaig dir que hi havia una manera d'anar-hi, si bé a mi no m'agradava, que era venir amb mi fins a prop de la frontera i elles mirar d'entrar a Rwanda pels caminois de la "garriga", jo travasseria la frontera amb el cotxe per la carretera i la duana i les trobaria uns quants kilòmetres lluny de la frontera. Ella me digué que tampoc li agradava fer-ho així... me demanava venir amb mi tot el temps amb el cotxe. Si no tenien "visat" de sortida i entrada no podia esser i conseguir el "visat"...aquí era el problema més gros: Dones hutu demanar un visat,era anar a veure **fugitius**, a les autoritats tutsi, els enemics. No el donarien. Altre motiu per a demanar el visat no el teníem, per exemple assistència a qualche trobada o reunió de signe religiós... no s'ho creurien. Ella me respongué que si jo volia ho podria conseguir. Era en certa manera un desafiament a la meua capacitat i coratge....

Vaig pensar que no me feia pla tampoc anar-hi amb elles dues, rutoke que no les podria deixar soles ni menar-les als llocs allà on jo voldria anar... Vaig pensar convidar a venir-hi na Mònica. M'ajudaria a mi i a elles.

Després em vaig recordar del Comisari de **Gitega**, un tutsi però bona persona, que coneixia de **Nyabiraba**, on hi vivia un cunyat seu hutu que ell, el Comisari, havia alliberat de la mort el **72**. Aquest cunyat era membre del Comité de la Cooperativa de Nyabiraba. I vaig anar a veure el Comisari, a Gitega, i li vaig parlar clar: "Em podries conseguir "visat" per a anar i venir de Rwanda per a tres dones". Ell, bo i llest, em demanà totd'una: "Què són persones que volen anar a veure familiars seus refugiats...?"

Me digué que per fer els "visats" necessitava els noms i tres fotos.

Anàrem a Bujumbura amb les tres dones. Na Domitila i sa mare no hi havien estat mai. Na Mònica les acompanyà i jo vaig pagar, perquè eren persones que no tenien doblers i volien anar de viatge a Rwanda en cotxe.

El Comisari respongué molt bé. Amb les fotos i les cartes de "cristià", únic document que les dues, mare i filla, tenien , en tres dies m'entregà els visats, firmats i segellats pel Governador de la Província. Que més vols....; Qui gosa i no es cansa alcança.

Un bon dia, poc després de migdia partírem. Tenia la intenció d'arribar abans de esser fosc a **Jene**, on hi havia monges espanyoles que coneixia, i demanar **indaro** (posada per aquesta santa nit, com a les Rondalles). **Jene** estava mitja hora de la frontera de Rwanda.

A **Jene** em reberen bé, però només volgueren a la casa a na Mònica i a mi. Ens donaren sopar i cambra per a dormir. A les dues dones rutoke, digueren que les col.locarien amb llurs treballadores, es trobaràn millor amb elles... i era ver.

Passàrem bona vetllada amb les monges, érem vells coneguts , especialment amb na Carmen, amb la qual havíem estudiat el kirundi junts a **Muyange**.. Na Mònica es retirà prest.

Llavors les espanyoles em parlaren clar: "**Juan, que coraje tienes... irte a Rwanda con tres mujeres barundi, tú solo...sabes los peligros y dificultades con que te puedes encontrar....**"

Pot ser sí, vaig pensar, i ho pens encara ara quan ho record. Vaig esser agosarat o inclús un **inconscient....**

RWANDA

El sendemà, de bon matí, després del cafè amb llet i unes pastes amb confitura i “mantequilla”, partírem cap a la frontera per la carretera de **Kayanza**. Arribàrem prest, però passàrem tard. Ens feren esperar bona estona i quan mostràrem jo, el passaport, i elles, el “visats”, el funcionari tutsi, per de prompte, em mirà en cara de pocs amics i com si en digués: “On putes t’has aficat...!”

Els visats estaven legals i clars, però començà per a demanar.nos:”On anau? A **Butare**, li vaig respondre, a una trobada de “Catequesi”...., -“I aquestes què són...mestres o alumnes”? Vos costarà car...” -Per què, si a Butare ens han convidat...” - No, digué ell, vos costarà car passar....- Còm...?, tenim el **visat** en ordre i l’hem pagat.... Home, home, el visat... d’acord, està bé, però hi ha un **impost de pas... -Bé, quant. ...?**

El gran reputa féu pagar molt més a cada una d’elles que a mi. Es devia pensar que no tendrien francs i així podria impedir-lis passar. Vaig pagar el que demanava , mentre pensava que m’anava sortint car aquest viatge. I només acabàvem de començar.

L’entrada a Rwanda fou fàcil, sols no pagàrem impost, uns quants francs..

Li enfilàrem per bona carretera, asfaltada, cap a **Kigali**, la Capital que està situada més o menys al centre del País. Abans d’arribar a Kigali ens havíem de desviar a la dreta, cap a Mpanga, crec que així era el nom d’allà on estaven els germans de na Domitila. Anàvem amb un bon cotxe, una camioneta Chevrolet, que era nova. El tenir aleshores aquesta camioneta nova era el que m’havia animat a emprendre aquest viatge,

al manco per part del cotxe anava segur. A davant venien na Mònica i la mare. Na Domitila anava al darrera, dreta o asseguda dins la carroceria ben coberta de reixeta forta.

El camí era agradable. Des de la carretera es veia un paisatge semblant al de Burundi, si bé es veien moltes més cases cobertes amb teules i enblanquinades... Semblava que Rwanda havia progressat més que Burundi, si bé tenia entès que segons les estadístiques que es basen en la **renta per càpita**, Rwanda era més pobre.

Passàrem per devora una plantació de **tè**. Al Burundi n'hi havia una de plantació de **tè**, aquí, a Rwanda deien que n'hi havia quatre o cinc.

Fèiem kilòmetres i kilòmetres... I se feren les **dues**. No ens havíem aturat gens, fora del temps passat en el pas de la frontera. A mi les rates començaren a córrer per dins la panxa, elles pareixia que no. Estaven acostumades a no menjar fins al vespre. Jo duia dues "empanades", agafades a **Gitongo**, dins la bossa, però era de mala educació aturar-me per a menjar sense compartir, i les dues empanades no haurien bastat per a res, **iterasoni s'iroga, n'irya abandi babona**, diu un proverbi kirundi (el que fa vergonya no és enmatzinar, sinó menjar mentre els altres miren). Jo ja no podia més, les rates corrien i corrien... I, amb això, na Mònica en demana que m'aturi perquè la mare té una necessitat... Atur al cotxe a una vorera i elles tres devallen i se'n van darrera uns plataners. És la meua: agaf la bossa i em meng una empanada a lo aviat...Quan tornen no se n'adonen que hagi menjat... Continuem al camí... Havia aturat les "rates".

El sol ja tombava quan arribàrem al camí de voltar cap a Mpanga, o així com se nomi. Per anar més segurs demanam i ens ho confirmen. Entrada de fosca arribam.. Mpanga era en complexe desenvolupat: Missió, Escoles, Centre de Sanitat, centres agrícoles i grups de casetes edificades recentment. A un grup d'aquells vivien els germans de na Domitila.

Elles, mare i filla, demanen pels seus i aviat trobam la casa. Quan criden, ells surten i es veuen, pareix que el cel ha de caure de l'alegria que tenen. Abraçades, petons, plors i rialles: **Mawe, mwana, ...mawe,... mwana... birashoboka...?** (Mare, fill meu, serà possible?) **Patri, urakoze cane...; Imana iguhezagire...;** (Pare, gràcies de tot cor... Que Déu et beneeixi...)

Entram dins la casa, una caseta bufona... ens fan seure i, botelles de cervesa i tassons, parla qui parla i a beure s'ha dit, i jo, que tornava tenir gana, he de beure també com ells... "Veniu de Burundi, oh ; oh; quan hi pens, diu el germà, i heu passat la frontera pel lloc oficial...; si jo anàs fins a la frontera de Burundi, crec que em moriria de por, tanta en vaig passar per a entrar a Rwanda, fa set anys per dins la garriga. Just sentir el nom Burundi o Micombero se'm remouen les entranyes." -En Micombero ja no és President... o és en Bagaza..." Pitjor, és un tutsi hima com ell i de més baixa alcúrnia" I parlen i parlen, i beuen i beuen....

Al punt de les vuit, el germà major em diu: "I vos, pare,... on teniu **indaro (posada)?**" - No ho sé, aquí em donareu un racó amb vosaltres..." -"No, pare, aquí no és lloc per a vos. Veniu, vos acompanyaré a la Missió, que està aquí a la vora".

M'acompanyà a la casa del Pares d'aquella Missió, eren holandesos. Em reberen molt bé, però ja havien sopat. Em donaren una cambra, em vaig poder rentar i m'oferiren sopar del que els havia sobrat. M'assec a taula, me donen els plats i es seuen davant mi per a parlar i demanar-me noves.... I aquí, començà el meu drama:: Devant el menjar, el meu estómac buit i ple de cervesa començà a fer renou i els budells més encara i unes necessitats d'amollar vents que Déu n'hi do. Em vaig empegueir... No em quedar altre remei que dir-lis: "Perdonau...; he hagut de beure molta cervesa i no he dinat avui, hauria d'anar al "servici". Ho compregueren i essent molt amables el me mostraren, en el servici s'entén.

Després vaig sopar un poc, les "sobres" estaven fredes i no eren gaire cosa, però tinguérem una bona conversa sobre el Burundi i sobre Rwanda. Les hi vaig dir que semblava que a Rwanda hi havia més progrés i més pau. Me parlaren ells dels problemes que tampoc mancaven a Rwanda. Que hi havia malestar entre els tutsi i que els tutsi de per Uganda no estaven aturats... Qualque dia, no vol dir per ara, la situació d'aquí canviarà.... En Habyarimana abuse un poc del seu poder i té els tutsi i també bastants de hutu descontents. Habyarimana era el President de la República Popular de Rwanda i ho fou molts d'anys.

Aquella nit vaig dormir a plaer i de gust.

Imatges de Rwanda

KIGALI

Quan al dematí, em vaig llevar, vaig anar a la missa que celebraven a la Missió, després em donaren el cafè amb llet i pastes del matí. Agraïnt-los la bona acollida, me vaig acomiadar i som partit a veure les “meravelles” companyes de viatge.

Després d'un bon **bwakeye** i un bon **uraho**, que així es saluden per aquí, parlàrem dels plans o camins a seguir. Na Mónica volia anar a veure especialment un cosí seu que vivia per la regió dels voltants del **Lac Kivu**, i jo tenia ganes de visitar Kigali, la Capital, i els Pares dels Sagrats Cors que tenien dues Missions al Nord del País. La mare i na Domitila preferien quedar-se a Mpanga mentre nosaltres fèiem tots aquests recorreguts. Aquí tenien **els seus** que havien vingut a veure.

Partírem, na Mónica i jo, cap a **Kigali**. Abans de migdia ja havíem arribat. El primer que vaig fer fou cercar una “estació d’**irisansi**” (així deien a la benzina per aquí, del francès “**essence**”) i omplir el dipòsit del cotxe. Duia una “jericana” plena dins la carrocera, però convenia guardar-la per a situacions d’emergència que poguessin sorgir. I, després, a cercar la Casa dels Pares Blancs de Kigali (una **La Pare**, com a Bujumbura) per a trobar **posada**. Temia que no volguessin acollir la Mónica... però la vaig presentar com una catequista diplomada i ens acolliren a tots dos. Ens donaren dues cambres veïnades, i fórem a temps a n’el dinar que servien a les dotze i mitja.

Acabada la migdiada, sortírem a donar un volt per la Ciutat.

Kigali era una ciutat més petita que Bujumbura. Començà a ser la Capital quan la Independència. Durant el temps colonial, el centre important, religiós sobretot, ja que els colonitzadors belgues administraven des de Bujumbura, era **Butare**. A Kigali la feren Capital per està enmig del País. Per això és més petita que Bujumbura, però potser més “populosa”. Li mancava la panoràmica que el Llac Tanganika dona a Bujumbura, a Kigali no hi ha llac ni riu. Semblava una ciutat pacífica, no es veien tutsi “xulos” pels carrers, però hi havia també els barris pobres, de casetes senzilles si bé totes amb teules, i no hi mancava tampoc el **quartier assiatic** (o sia el barri dels “moros”, àrabs, perses, tots musulmans... amb llurs botiguetes on hi es troba de tot.... Apartaments luxosos no en faltaven, però, en un altre estil menys xocant, menys de contrast que el que es veu per Bujumbura...

Na Mónica coneixia o sabia el nom d’un capellà murundi, hutu com se suposa, que vivia a Kigali. Demanant, demanant el trobàrem. No record el nom, però semblà molt content al veure-nos, millor dit, s’alegrà molt i després dels saludos de rigor i les presentacions, ens convidà a passar amb ell una bona **suaré** (soirée en francès) a la Ciutat.

Ell treballava a una Parròquia de Kigali. Quan els **esdeveniments del 72**, allà a Burundi, ell es trobava a l’estranger, qüestions d’estudis, i no volgué, o temé tornar al seu País i s’establí a Rwanda, on l’acolliren molt bé. Burundi, poder dels tutsi, Rwanda, poder del hutu... ell era hutu.

Ens mostrà les dependències i instalacions que tenien a la Parròquia on treballava o ajudava millor dit, ja que no era el **patri-mukuru**.

Es notava totd’una que, malgrat es trobàs bé a Rwanda, seguia tenint una gran nostàlgia pel Burundi... , com diu aquella cançó: **bana b’iwacu, bana b’iwacu nta cica nk’irungu.... nta c’ica nk’irungu...**(germans meus ... germans meus... no hi ha res que mati tant com l’anyorança... com l’anyorança....).

Era terrible i interessant alhora, cada cop que ens trobàvem o parlàvem amb qualcú, aquí, a Rwanda, respiràvem el “drama” del Burundi: els esdeveniments del **72**, mig milió de persones, entre morts i fugitius, que no es trobaven a caseua. Per bé que estassin a Rwanda, per bé que els rwandesos els haguessin acollit... **Burundi bwacu ndacabukunda.... ndagukunda...**Burundi nostre encara t’estim... encara t’estim i molt).

Jo, pobre “europeu” entre barundi i en aquells moments entre rwandesos, ho sentia com una punyalada que m’arribava i tocava fins al moll dels ossos....

Per què tant de sofriment... Per què, Déu meu **Mana yacu**, no han de bastar els sofriments naturals....?

Quan hagué acomplit les obligacions que tenia a la Parròquia , ens acompanyà per la Ciutat. Visitàrem els pocs monuments que hi ha, algunes places, i acabàrem a un lloc molt agradable, una espècie de Club nocturn, i ens asseguérem a una terrassa, ens serviren un poc de menjar i cervesa de la bona **iprimusi**.

Llocs com aquest n'hi ha a Bujumbura, però es veuen freqüentats només pels europeus i tutsi de la “crème”. Aquí no, hi havia rwandesos normals, potser hutu la majoria, potser també tutsi, i d'europeus, només hi era jo.

Passàrem una bona estona agradable: na Mónica, el capellà hutu i jo, i parlàrem de tot sense “tabús” ni traumes.

Parlàrem de moltes coses, de l'odi entre les dues **ètnies**, de la feina dels “europeus”, missioners i no missioners, de les ONG que començaven a aficar el nas per aquells països. Ell no veia massa bé la feina de les tal ONG, trobava que es presentaven com a “salvadors” perquè duïen dòlars, però ni tant sols es preocupaven de conèixer la gent, ni llengua ni costums...

Al tema de les **ètnies** no hi veia solució: mal al Burundi, que manen la minoria i aquí, a Rwanda, mana la majoria, però els tutsi no ho accepten **...i els tutsi de Uganda...** Aiç, aquests, en preparen una de grossa...

Li vaig demanar si pensava que els missioners podíem haver estat els causants indirectes de la problemàtica ètnica, en el sentit de que, havent predicat que tots davant Déu érem iguals , havíem sembrat una disconformitat... És a dir, els tutsi i els hutu són iguals i això només ho han cregut els hutu “evolués”, i així ha surgit la disconformitat..... No em va respondre....

Era agradable la **suaré**, però haguérem de partir d'hora. Convenia arribar prest a Ca els Pares Blancs.

Quan foren a la Pensió, que no estava molt plena aquell vespre, na Mónica i jo anàrem a les habitacions. Estaven a una part apartada de l'edifici al fons d'un llarg corredor i no hi havia ningú a les altres cambres. Per això, perquè no podíem molestar a ningú, na Mónica i jo passàrem llarga estona parlant encara, asseguts dins la meua cambra. Aquell vespre vaig sentir que l'estimava molt i tenia unes ganes de besar-la, però ens donàrem el **bona nit** amb una càlida i innocent abraçada.

Imatges de Kigali

EL LLAC KIVU

El sendemà, ens llevàrem dematí, prenguerem una tassa de cafè en llet i ens menjàrem l'empanada que em quedava. Ens acomiadàrem dels Pares Blancs amb un fins a la “tornada”... i partírem, en direcció est, cap a la regió del **Kivu**. Ella tenia un cosí que vivia per allà i mostrava molt d'interés per a veure'l.

El Llac Kivu era el **Llac de Rwanda**, no tant gran, ni de molt, com el Tanganika però era la **glòria** de Rwanda, al qual li dedicaven cants i poemes. Era la meitat seu, l'altra ribera perteneixia al Congo, aleshores **Zaire**.

Pel camí cap a Kibuye ens aturàrem a visitar una plantació de **tè**. Interessant. Una plantació de tè vol dir grans extensions de terreny on sembren la planta del té i, al costat, molts d'arbres bons per a fer “lleya”, ja que la cocció de les fulles de les plantes és molt elaborada i han de fer molt de foc. Per a obtenir una bosseta de **tè** es necessiten canastes i canastes de fulles, ja que només és aprofitable la punteta de cada fulla.. Hi ha moltes dones que treballen a la recollida de fulles, homes que tallen lleya i més pocs els que fan feina en la cocció, dirigits per un tècnic europeu i millor si és anglès...

Arribàrem a Kibuye, població com, diríem, Gitega, però a la vora del Llac, on trobàrem un “kirabo” per a menjar un poc.

El cosí de na Mónica vivia a prop de Kibuye, a un “complexe” de casetes ran de la carretera i aviat el trobàrem. No sé com es nomia. De primera s'alegrà molt de veure-nos, ens convidà a cervesa i ens acompanyà a veure el **Kivu** des d'una bella panoràmica, i ens donà posada a la seua petita caseta. Jo dormiria dins el llit que tenia i

ells dos s'agombolarien amb una estora a l'entrada de la casa. M'assegurà que em guardarien el cotxe, que havia de quedar al defora, prop de la carretera.

El cosí i na Mónica es coneixien prou ferm i parlaren molt durant quasi tot el temps, però notava que l'alegria inicial al veure-la s'anava tramudant en cara seriosa i més aviat enutjada...No em vaig aficar ni mica en la conversa.

Quan vaig anar a dormir les sentia que continuaven xerrant i sentia de tan en quan que ell s'exclamava dient: **tout va bien si fini bien...**; (va bé si acaba bé...)

El sendemà, quan em vaig llevar, rentar la cara i afeitar-me un poc a les "fosques", vull dir sense mirall, na Mónica em va dir que el cosí havia tingut que partí de bon matí cap a la feina, però li havia dit que devers les 9 tornaria a acomiadar-nos.

Menjàrem un poc del que trobàrem i esperàrem el cosí... però es feren les 9 i mitja i el cosí no apareixia..... Na Mónica a la fi em diu: **Tugende, ca kigabo rero atagaruka ...**(Anem aquest bergant no vindrà...)

Me contà que no s'havien entès, que ella li demanava que tenia que ajudar a la família que tenia a Burundi, ja que ell guanyava bastant, però que no i que no....Per això no ha vingut a acomiadar-se, perquè havien acabat malament...

La visita al cosí, tant desitjada per na Mónica havia estat allò: **va bien si fini bien...**No havia acabat bé....

Partírem cap a l'oest. Pel camí passàrem aprop d'un camp de "refugiats" barundi i na Mónica tenia ganes d'aturar-s'hi.

Vaig veure indicadors que marcaven Ruhengeri. Aquest nom me sonava com el lloc on aleshores treballava el J.Haffner, que tan bona feina féu en les Cooperatives de Burundi, però primer havíem d'anar al camp de refugiats. Hi arribàrem devers les 3 del capvespre... I allà sí que era trist: molts barundi, homes i dones i nins que vivien en casetes de terra i herba, sense terreny de cultiu. L'ànima em va caure als peus i només sentia ganes de partir d'allà. Na Mónica, en canvi, li hagués agradat quedar-hi, i esperar els que coneixia i que no havia pogut saludar perquè eren a fer feina a fora i tornaven entrada de fosca.

Jo li vaig dir que no, que havíem de partir i tenir temps d'arribar a la Missió més pròxima abans del **burije** (el sol es pon). Aquí xocaren el viatjar totsol acompanyant persones negres. Llurs maneres de ser, llurs necessitats, llurs interesos... no eren els nostres. Aquell horabaixa em vaig empegueir de ser blanc....

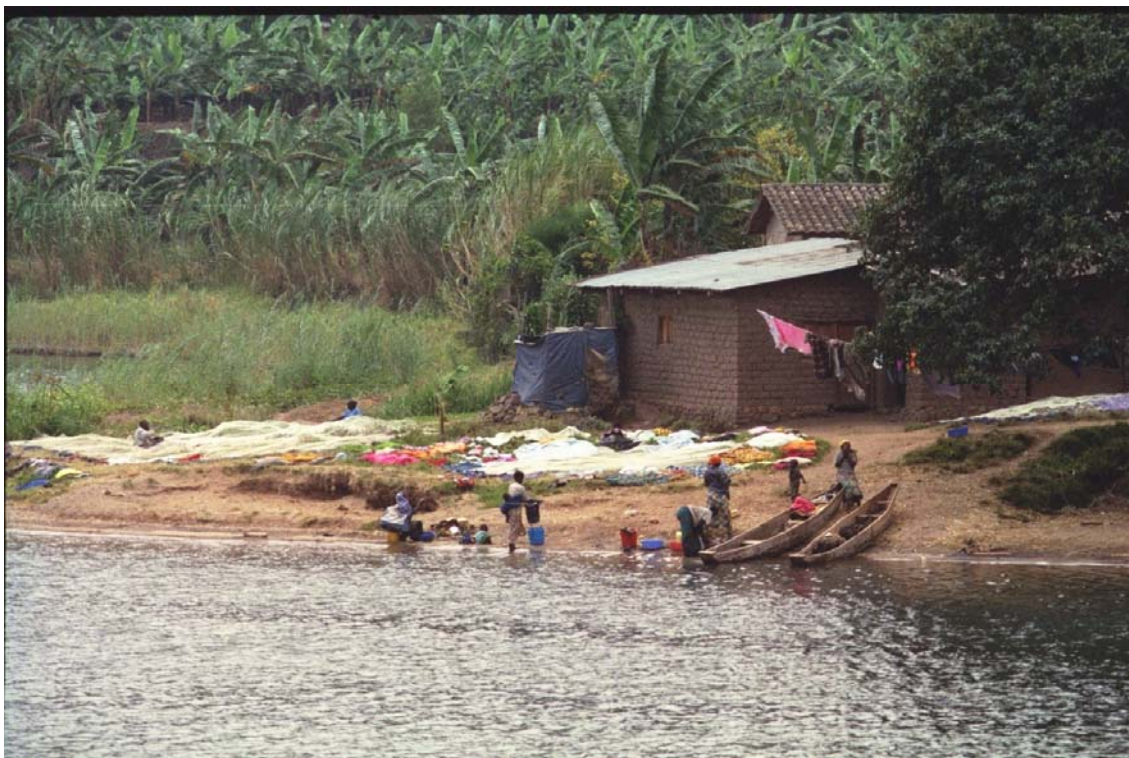
Devers les 6 arribàrem a una Missió, que tampoc record el nom, que la duien italians i ens acolliren bé i ens donaren bon sopar. Amb els italians sempre es menja bé.

Na Mónica pareixia un poc molestada. No havia pogut veure persones que coneixia i... havia estat tan aprop j... Es retirà prest a dormir

...

Parlant amb els italians sobre que volia arribar fins a Ruhengeri per a veure un austriac i també que volia arribar fins a Kiziguro, que hi havia missioners mallorquins, em feren desistir del primer perquè em digueren que era enfora i si no duia molta **benzina** no en trobaria per aquella regió. Hi havia "estacions de servici" però estaven en crisi ara. La guerra que en Nyerere ha declarat a n'Idi Amin Dadà, o sia , entre Tanzània i Uganda, bloquetja el transport de benzina fins aquí.

Et convé partir cap a Byumba que està a 50 kilòmetres d'aquí i ja estaràs aprop de la Kagera, regió on es troba Kiziguro.

Llac Kivu

Després de berenar partírem per carreteres ara no asfaltades. I, quan dúiem prop d'una hora de camí, plaf...una roda se forada. Només en duia una de recanvi i la vaig canviar. I què fer ara, tornar enrera a ca els italians a demanar auxili i complicar-lis la vida... o, aventurar-me a fer 50 kilòmetres de mal camí sense roda de recanvi....?

Estàvem en una regió poc poblada, la qual cosa pot esser motiu de tranquil.litat, o al contrari, motiu d'inseguretat si et passa qualque denou. No trobes qui t'ajudi i pot ser surtin "lladres".

Imana iratubonye, em va dir na Mónica (Déu ens veu). La gent pobra, ens dóna lliçons d'ànim que no mereixem....

Arrisca la ventura, ho foren llargs aquells 50 kilòmetres, però arribàrem bé devers les 5 de l'horabaixa a un complexe corrent. Església-Missió, Escoles, botigues i... un taller mecànic.

Anàrem primer a la Missió a demanar **indaro**. Eren "pares" nadius i ens reberen, però em digueren que hauria de pagar qualque cosa. Ben mirat era normal. Ells no tenien cap "mallorca-missionera" que els enviï doblers.

El mateix pare m'acompanyà a veure el mecànic que ja tancava. Li vaig donar la roda buida i em va prometre que el sendemà a mig matí estaria arreglada.

A la Missió potser es digués Byumba, reposàrem bastant bé i el pare natiu, o sia rwandés ens deixà tranquils. Ni tan sols sopàrem amb ell...

PARC AKAGERA

El sendemà matí, després de pagar la “fonda” i el mecànic partírem cap al Nord-Oest. Volia arribar a Kiziguro per a veure els mallorquins que allà hi treballen, missioners dels Sagrats Cors, i també els necessitava perquè em donassin un cop de mà. Anava curt de gasolina, ja havia buidat la “jericana” dins el dipòsit i per allà on havíem passat els darrers dies no havíem trobat cap lloc on carregar.

Una dona rwandesa ens havia demanat per a venir amb nosaltres fins més enllà.

Aviat, després d’haver deixat Byumba, ens aficàrem dins la regió de **La Kagera**, territori desert en moltes extensions. **Kagera** és, primer de tot, el nom d’un riu, que vé, a través del Burundi de la **Font del Nil**, allà per Ruvubu. Per dins Burundi té els noms de Ruvironza i Ruvubu, i, a Rwanda i més enllà de Rwanda, es diu **Kagera**, i es considerat l’afluent més llarg del Gran riu **Nil**, que després de moltes voltes i molts de llacs i molts de països arriba a desembocar al **Mediterrani**.

Hi ha un petit llac que també es diu **Kagera**, i a dins la regió hi ha un Parc Nacional, o hi havia llavors...) que, no en faltaria més, es diu **Kagera**.

La regió de **Kagera** era inhòspita, despoblada, sense plataners ni arbres, no li direm “petita sabana” perquè ni les herbes hi creixien. Hi havia caminois i camins de terra. La dona que havíem acceptat a venir amb nosaltres ens guiava, dient que trobaríem una **ibarabara** (carretera) que duia fins a un indret poblat, no vaig aprendre el nom, i allà ella volia anar, ens deixaria i ens mostraria el camí per a arribar a **Kiziguro**, que no quedava gaire enfora.

Arribàrem al que ella deia carretera i era un camí estret, no hi podien passar dos cotxes, ple de clots i pedres. El seguirem bé fins que arribàrem a un pont de troncs i, quan atravessava el pont, el cotxe va rrelliscar cap enrera. Bé vaig posar “primera” i pitjar l’accelerador a “tope”, el cotxe no es movia. Vaig posar el fre de mà i una marxa i vaig devallar a mirar: les dues rodes del devantg estaven fermes damunt el pont, però no tenien atracció, i les de darrera, **ai; les de darrera...;** La de l’esquerra estava enganxada entre dos troncs i la de la dreta penjava a l’aire; havia sortit del pont.

Si dic que en aquells moments em vaig sentir “apurat”, més que mai hi havia estat i més que mai hi he tornat a estar.... Crec que no exager...

Atrapat damunt un pont, només en dues dones dèbils que res podien fer per a aixecar el cotxe..., i en un gran descampat. Eren les 10 del matí. Feia un sol de collons de mico. Na Mónica va partir a veure si veia senyals de gent a l’horitzó i, al punt tornà correuent... dient que no havia vist senyeres de persones i sí de **ibikoko** (feres). L’altra dona digué que aquell dia hi solia haver mercat un poc més al nord i segurament passaria qualcú...

Decidírem agafar-ho amb calma i esperar. Entràrem a seure dins el cotxe i començaren a entrar mosques. La dona digué que aquelles mosques portaven **imalaria**, Això ens faltava: mosques **tsé-tsé....** Les vaig espolsar i pujar els vidres del cotxe, però feia un sol que torrava i dins el cotxe tancat era irresistible. “El més net, vaig dir, és que devallem del cotxe i ens passetgem.... Les mosques no s’acostaran tant”.

Així ho férem.... Cap mosca ens va picar.

Passat una hora i mitja, sentírem renou de cotxe i al punt comparegué una camioneta, plena d’homes, que venia en sentit contrari..... Ens podràn ajudar o.... robar.

Me vaig plantar al mig del camí i, aparentant una autoritat i un coratge que no tenia, els vaig demanar “auxili”... No els quedava més remei. Si el meu cotxe no es retirava del camí, ells no podien passar.

Vingueren tots i, fent força tots a la una, a empentes i més empentes, s’havien d’aguantar uns als altres perquè no tenien recolzament i perillava caure dins el petit riu.

Vaig fer pujar les dones, vaig posar el cotxe en marxa i, al cop la roda dreta fou damunt el pont vaig accelerar i partir... Ells correguent darrera em demanaven “propina”... Les vaig tirar un billet de cinc dòlars. I les hi deia: “aquest billet val molts francs.” I partí a l’escapada. N’hem sortit... n’hem sortit...; Na Mónica em digué: **Imana iratubonye....;**

Passat migdia, arribàrem a l’indret que aquella dona ens deixava. Li havíem fet un gran favor dur-la fins allà en cotxe, però més favor ens havia fet ella guiant-nos per aquella diríem **gahinga** (es pot traduir per desert o garriga).

Després de cercar un poc de menjar : plàtans i trossos de moniato, partírem cap a **Kiziguro**. No sé que vol dir aquest nom. Per a mi significava “salvació”

A **Kiziguro**, hi arribàrem devers les cinc del capvespre. No hi trobàrem cap mallorquí, sinó dos “navarros”, també M.SS.CC. Ens acolliren bé:

“Mira que te paseas con esta moza...; y quieres visitar el Parque...?” Muy bien, hombre....; Feliz tú que tienes tanto humor...” - Pero no tengo gasolina..”

Me digueren que ells anaven escasos de gasolina, aquesta temporada feia temps que hi havia crisi, pensaven que per culpa de la guerra Nyerere-Idi Amin Dadá, però que em podrien donar **irisansi** que em bastàs per a visitar el Parc **Kagera** i arribar després fins a **Kigali**. A l’altra Missió que ells duïen també i hi havia mallorquins coneguts, vaig renunciar a anar-hi, per aquesta causa.

Passàrem bona vetllada, però havíem de pegar dematinada per a poder veure qualque animal pel Parc.. A gran dia, els animals no es mouen i no es deixen veure.

Encara era fosc i ja em vaig llevar i vaig començar el dia **fent-ne una**: pensant cridar na Mónica, vaig tocar a la porta de la cambra on dormia en Jesús...m’obrí mig adormit: “Estás llamando a la moza...; está al lado....”

Arribàrem prest al Parc, pagàrem l'entrada i un guia. Hi entràrem i el recorreguérem fins ben endins. El Parc **Kagera** és molt més petit que el **Serengeti**, que està entre Tanzània i Kènia, que havia visitat amb cinc companys més al 1975, però s'hi veuen molts animals, sobretot **Topi**, que es una espècie d'antilop. Verem daines, girafes, búfals, cebres, un guepard i, dins un bassot gran, rinoceronts. Na Mònica que anava un molt sorpresa, agafà un ensurt de mort, quan un rinoceront branulà: escapà a córrer.

Quan érem devers l'interior del Parc, el guia va dir: "Tendrem sort, allà veig lleons..." Ens hi apropàrem fins al devora. Anàvem assustats... El guia digué que no calia tenir por: el lleó és el Rei i ni es mou ni fuig ni ataca sinó el molesten. Quan hi foren just arràn, potser deu metres, dos alçaren el cap i feren un gros badai. Sembla con si ens haguessin dit **Bwakeye**, digué na Mònica. Les hi vaig fer una foto, però ajaguts dins l'herba no es destrien. I si qualcú no ho creu que em vaig apropar fins devora mitja dotzena de lleons que ho vagi a cercar.

El guia ens digué que la nostra visita havia resultat molt interessant: havíem vist lleons i també un guepard, En això ho anotaré, lo del **guepard**. Pensaven si ja no n'hi quedava cap dins el **Kagera**.

A Kiziguro hi tornàrem a ser hora de dinar. I després de dinar partírem cap a **Kigali** on volíem esser-hi abans de la fosca, que aquí, com al Burundi, el sol es pon abans de les 18 hores. També en això són dos Països "bessons".

EL CAMÍ DE RETORN

Arribàrem a **Kigali** entrada de fosca. El primer fou anar a cercar posada a Ca els Pares Blancs. N'hi trobàrem, però el primer que em digueren fou que no hi havia **essence** (gasolina). “Han dit que demà en duran, per tant t’aconsell que si no en dus prou per a arribar a Burundi, el primer que facis demà al matí sia anar a fer coa a l’estació de servici.”

Ja ho veurem demà. Estava molt cansat i el que volia era prendre una bona dutxa, sopar i anar a descansar.

El sendemà, després del cafè amb llet anàrem a l’estació de servici. Donaven gasolina, però hi havia un coa molt llarga i s’avançava a poc a poc. Dins el cotxe parlàvem amb na Mónica que m’acompanyava. I espera qui espera...bon viatge faci la cadenera podríem dir aquí si estàssim per a contar rondalles... Però la rondalla la teníem en la coa de cotxes que esperaven, es posaven nirviosos i de tan en quan sonades de “claxon” per a donar més nirvis encara.

Quan féu més de d’una hora que els cotxes no es movien, vaig pensar sortir a veure que passava, a veure si ja l’havien acabat i no en donarien més, a veure què putes passava. Havia deixat na Mónica dins el cotxe perquè guardàs...

Només vaig pujar una costeta que feia el carrer i em digueren que en tornarien donar. Vaig aviat cap al cotxe i me trot amb un estrall, rebumbori o el que li volgueu dir. El meu cotxe s’havia mogut cap enrera i havia romput el vidre del llum de fer senyes del cotxe que estava a continuació... Què ha passat aquí? Jo havia deixat el fre de mà ben assegurat... Na Mónica em digué que quan havia quedat sola dins el cotxe un home havia aficat la mà fins a tocar aquests “ferros”. Ara ho veia clar. Algú havia pegat tirada al fre de mà per a aprofitar el trui que això mouria i posar mans per a robar, però aquest havia fuit... I el del cotxe amb el vidre del llum romput em cridava

demanant danys i perjudicis. Jo li deia: tranquil, tranquil, home... quan tinguem gasolina, anirem a un taller que et posin el vidre nou i el pagaré...” - Quan tinguis gasolina partiràs Ara m’has de pagar.... Ara” Li vaig demanar què volia i en em parlar de dos mil francs.

Kigali

Li vaig parlar el millor que vaig saber i li vaig dir: “Ara no ens podem moure d’aquí i perdre el torn per a poder adquirir **irisansi**. Agafa un amic teu i que amb aquesta al.lota vagin a un taller mecànic a demanar que val el vidre com aquest i t’ho pagaré. Hi anaren i, quan tornaren ens digueren que el **vidre** costava 500 francs. N’hi vaig donar 600 i va callar.

Amb tot aquest truí del vidre el temps havia passat i ja tornaven donar gasolina. Aviat em toca el torn. Vaig omplir el dipòsit, anàrem a pagar als Pares Blancs i partírem de **Kigali**. Aquest segon cop s’havia convertit per a mi en Ciutat de “mals records”.

Anàrem cap a Mpanga, on ens esperaven na Domitila i la mare. No pens que frissassin per a veure-nos tornar, més aviat al contrari. Estaven amb els seus i no es cansarien d’estar-hi, malgrat tardàssim un mes....

A Mpanga hi arribàrem a mitjant horabaixa, i pensàrem, una vegada fetes les salutacions de bon ús i costum, que el millor seria passar la nit allà, i partí el sendemà de bon matí.

Beguèrem cervesa una estona, celebrant el bon èxit del viatge. **Vyagenze neza vyose... Tout va bien si fini bien... I havíem acabat bé.**

Vaig anar altra volta a demanar “indaro” a la Missió dels holandesos i aquesta vegada vaig poder sopar amb ells i contar-lis les experiències del viatge i l’opinió o **idea** que m’havia fet de Rwanda. Trobaren la meua visió massa, diríem, optimista...

El sendemà quan vaig veure les “tres meravelles”, després d’haver assistit a la Missa de la Missió, les hi vaig dir que el millor seria entrar al **Burundi** per Muyinga, i cap allà li enfilàrem.

Passàrem per un mercat, ens hi aturàrem a pegar un cop d’ull i trobàrem que les “mongetes”, **ibiharage**, les vènen a 12 francs el kilo. A Burundi estaven, una setmana abans, o sia, abans de partir cap a Rwanda, a 35 francs. En compràrem dos sacs, un per a la família de na Mónica i l’altre per na Domitila i família.

A la frontera, que donava ja a la Província de Muyinga, fou un tres i no res passar. Ni tant sols ens miràren els papers... es veu que per aquell indret les entrades i sortides entre Burundi i Rwanda, i entre Rwanda i Burundi, devien esser com “el pa nostre de cada dia”. Havia estat bona idea aquella d’entrar per aquí.

Quan fórem a Muyinga, vaig voler aturar-me a veure n’**Amer**, l’arab que coneixia, i li vaig parlar del **preu** de les mongetes... “No teniu la cara que vos cau de vergonya....¡ **Nta soni, mugenzi...!**” Veneu les mongetes a 35 francs i a dues passes, a Rwanda, estan a 12 francs”. Em mirà i va somriure, amb aquella mirada de fill de puta, i em va dir: “**None, per què no n’has duit dues camionades....**”

De camí cap a **Gitongo**, ens aturàrem a **Burasira**, el Seminari mitjà que queda a uns quinze kilòmetres de Ca nostra. Vaig omplir el dipòsit de la camioneta i també la “jericana”....

Arribàrem a Gitongo entrada de fosca, abans ens havíem aturat una estoneta a **Mutaho**, a Ca les Monges. Quan vaig haver saludat els companys els hi vaig dir: “Vaig partir amb el dipòsit ple i la jericana: He tornat i abdós estan plens... Crec que no tenc que pagar res d’aquest viatge”. Hi estaren d’acord.

Ara, del viatge i de les seues peripècies ni tant sols em parlàrem.... Semblava com si em **perdonassin** haver fet aquest viatge.

NOTA A POSTERIORI

El que cont en aquestes pàgines mostra, en certa manera, les impressions o visió, que vaig tenir de com era Rwanda aleshores. Pel que he sentit contar i llegit, pens que Rwanda, ara, ja no és el que era. Les coses han canviat molt, molt més que al Burundi. L'etern President, Habyarimana, morí en un accident aeri provocat, juntament amb el segon President demòcrata del Burundi, hutu abdós, al mes de març de 1994. Començà una guerra terrible. Els tutsi d'Uganda invadiren el País pel Nord, a l'interior, els hutu que comandaven començaren a matar tutsi i hutu dissidents del Govern de Habyarimana..

L'exèrcit tutsi avançava i arrassava per tot. Al juliol, guanyaren la guerra. S'apoderaren de Kigali i començà la revenja, exterminant tots el hutu que havien tingut poder... Encara segueixen matant fins i tot als que fugiren al Congo. Ho han destruït tot, inclús el Parc Akagera. Al 1994 es parlava de més d'un milió de morts, entre hutu i tutsi. Un autèntic i horrible **genocidi, 2 milions de morts...**

Rwanda ha tornat a ser dels **tutsi**

Un missioner mallorquí, que havia treballat a Rwanda més de vint anys, era a Mallorca quan això passava. El vaig veure a Lluç i féu aquest comentari: **“Aquests tutsi...; trenta anys han preparat aquesta guerra i l’han guanyada...;”**

Rwanda, per altra part, s’ha convertit en un País “anglo-fon”. Republic of Rwanda és ara el seu nom.

Potser el **canvi** es reflexi també en el canvi i tot de l'**Himne Nacional**:

Himne antic: Rwanda rwacu

Rwanda rwacu Rwanda Gihugu cyampaye
Ndakuratana ishyaka n'ubutwari
Iyo nibutse ibigwi wagize kugeza ubu
Nshimira Abarwanashyaka
Bazanye Repubulika idahinyuka
Bavandimwe, b'uru Rwanda rwacu twese
Nimuhaguruke
Turubumbatire mu mahoro, mu kuli
Mu bwingenge no mu bwumvikana

Rwanda nostra

Rwanda nostra, País excel.lent
ens enorgullim del teu valor i força
Recordam el seny on has arribat,
Apreciam els que t'estimen
Han duit la República que ens ha despert
Germans, tots els que sou a Rwanda
tirau endavant, estigueu forts.
Abraçau-vos amb la pau, la veritat
la saviesa i la bona convivència

Impundu nizivuge mu Rwanda rwose
Repuburika yakuye ubuhake
Ubukolonize bwagiye nk'ifuni iheze
Shinga umuzi Demokorasi
Waduhaye kwitorera Abategetsi
Banyarwanda: abakuru namwe abato
Mwizihye u Rwanda
Turubumbatire mu mahoro, mu kuli
Mu bwingenge no mu bwumvikana

Glòria es parli per tota Rwanda
La República ens ha llevat la tirania
La colonització ha partit com cosa usada
Donem benvinguda a la Democràcia
que ens donar triar els que manen
Rwandesos, importants i petits
Creixeu a Rwanda.
Abraçau-vos amb la pau, la veritat
la saviesa i la bona convivència.

Bavuka Rwanda mwese muvuze impundu
Demokorasi yarwo irangaje
Twayiharaniye rwose twese uko tungana
Gatutsi, Gatwa na Gahutu
Namwe Banyarwanda bandi mwabiyemeje
Independansi twatsindiye twese hamwe
Twishyigikire
Tuyubumbatire mu mahoro, mu kuli
Mu bwingenge no mu bwumvikana

Lloau Rwanda tots, cantau la glòria
La nostra Democràcia va endavant
Conviurem tots plenament així com som
tutsi, pigmeus i hutu
Noltros els rwandesos i els que ens ajuden
la Independència la tenim tots junts
Facem-la progressar
Abraçau-vos amb la pau, la veritat
la saviesa i la bona convivència

Ni mucyo dusingize Ibendera ryacu
Arakabaho na Perezida wacu
Barakabaho abaturnage b'iki Gihugu
Intego yacu Banyarwanda
Twishyigikire
Tuyubumbatire mu mahoro, mu kuli
Mu bwingenge no mu bwumvikana

Tenim per Llum la nostra Bandera
per defensa el nostre President
som forts als enemics d'aquest País
El nostre honor esser rwandesos
Anem endavant
Abraçau-vos a la pau, la veritat
la saviesa i la bona convivència

Himne Nou Rwanda Nziza

Rwanda nziza Gihugu cyacu
Wuje imisozi, ibiyaga n'ibirunga
Ngobyi iduhetse gahorane ishya.
Reka tugurate tukurugu ibigwi
Wowe utubumbiye hamwe twese
Abanyarwanda uko watubyaye
Berwa, sugira, singizwa iteka.

Horana Imana, murage mwiza
Ibyo tugukeshya ntibishyikirwa
Umucyo dusangiye uraturanga
Uburimi rwacu rukaduhaza
Ubwenge, umutima, amaboko yacu
Nibigukungahaze bikwiye
Nuko itere imbere ubutitsa

Abakurambere b'intwari
Bitanze batizigama
Baraguhanga uvamo ubukombe
Utsinda ubukoroni na mpatisbihugu
Byayogoje Afurika yose
None uraganje mu bwingenge
Tubukomeyeko uko turi twese.

Komezwa imihigo Rwanda dukunda
Duhagurukiye kukwitangira
Ngo amahoro asabe mu bagutuye
Wishyire wizane muri byose

Rwanda Bella

Rwanda bella, nostre País
mira les colines, mira els llacs, els parcs
Cuida-los, apaga els focs
Deixa de presumir i matar els petits grups
que treballen l'argila i edl fang tot plegat
són rwandesos ja que aquí han nascut.
El que es fa sauvatge no té honor

Prega a Déu i procura ser bo
el que no sembris no ho recolliràs
La llum que donem ens seguirà
Nostra agricultura ens enriquirà
Intel·ligència, cor i els nostres braços
Ens donaran el que ens bastarà
Així tirarem endavant i progressarem

El progrés i l'autoritat
es donen si els treballam
Ens donaran el menjar i el beure
vèncer els colonitzadors i els estrangers
Això ha de passar per tota l'Àfrica
Doncs endavant amb valor
Siguem forts i valents allà on som tots

Promou els valors que Rwanda estima
Retonem a allò que ens enriquirà
perquè la pau es dona als que la preparen
treballa i reporta en totes les coses

Urangwe n'ishyaka, utere imbere
Uhamye umubano n-amahanga yose
Waje ijabo ryawe rguhe ijambo

forta voluntat és qui fa el progrés
promou la convivència i tots els valors
qui té homonia pot tenir paraula.

Sant Francesc Xavier
Patró de les Missions